

УДК [32978:329.13/.14+329.17](477)“2009/2017”

Олег Муравський

АВТОНОМНІ НАЦІОНАЛІСТИ В УКРАЇНІ: ІДЕОЛОГІЯ, ДЕРЖАВОТВОРЧА ПРОГРАМА

Проаналізовано програмні положення та практичну діяльність громадської організації Автономний опір, представники якої репрезентують новий напрям у націоналістичному русі незалежної України. Визначено віковий, соціальний склад організації, охарактеризовано особливості її ідеологічної платформи, розглянуто відносини з іншими націоналістичними громадсько-політичними об'єднаннями.

Ключові слова: Автономний опір, націоналізм, ідеологія, соціальна революція, народовладдя.

Останніми роками все більшої популярності серед молоді, особливо західноукраїнського регіону нашої держави, набуває течія автономних націоналістів, яка сповідує ідеологію революційного соціал-націоналізму як симбіоз ідей визвольного націоналізму й революційного соціалізму¹. Її репрезентантом в Україні є громадська організація Автономний опір.

Рух автономних націоналістів в Україні започаткував створений у 2009 р. сайт “Реактор” (reactor.org.ua). У західноукраїнських областях “перші збори” прихильників нової течії відбулися 15 липня 2009 р. у Львові. Засновниками Автономного опору стала “небайдужа молодь” (футбольні фанати, скінхеда, представники інших субкультур), яка “розуміла занепад старих підвалин, відчувала необхідність змін у націоналістичному русі”². Упродовж наступних років, “коли всі люди, які гальмували розвиток руху, відійшли, то в русі стало менше субкультурщини, більше роботи з народом і успіхів у цьому напрямку...”³.

В організаційно-ідеологічній роботі Автономному опору значно допомагав один із лідерів партії Всеукраїнське об'єднання “Свобода”, кандидат політичних наук Ю. Михальчишин, який упродовж декількох років на громадських засадах читав автономістам лекції про специфіку та особливості українського націоналізму. “Він заклав основи для створення та розвитку ідеології нашого руху, – зауважують представники Автономного опору... – Він допоміг нам зрозуміти й переосмислити ідеологію націоналізму. Внаслідок цього ми поступово з'ясували, що націоналізм не має нічого спільного з шовінізмом і ксенофобією, авторитаризмом і капіталізмом,

¹ Попереду комунізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2011/12/01/poperedu-komunizmu/>

² Інтерв'ю польському журналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2013/01/11/intervyu-polskomu-zhurnalu/>

³ Там само.

парламентаризмом і тред-юніонізмом, а є прямою революційною протилежністю цих явищ”⁴.

Середньостатистичні автономні націоналісти – це студенти, молоді працівники, безробітні, які здебільшого належать до різноманітних субкультур. “Перші акції АО організували 5–8 осіб, тому підготувати акцію, на яку приходить пара тисяч чоловік, їм було надзвичайно важко, – зауважують представники організації. – Вся організаційна робота падала на декількох людей, і вони жертвували всім своїм часом для того, щоб все пройшло добре. Зараз [2012–2015 рр. – *О. М.*] на таких великих заходах працює близько п’ятдесяти активістів, що полегшує організаційну роботу, оскільки вона розподіляється порівну на всіх”⁵.

Упродовж останніх років Автономний опір започаткував серію ідеологічних соціокультурних проєктів, найважливіші з них: спортивна ініціатива ЗСУВ (Здоровий спорт українського вулиць); благодійна організація “Щире серце” (займається щотижневими поїздками в дитячі будинки та роботою з дітьми); ініціатива з захисту навколишнього середовища і тварин “Екологічний опір”; музичний проєкт “Субкультури для революції” (працює з талановитими музикантами та вокалістами в різних напрямках музики); несистемна профспілка, що пропагує серед студентства ідею революції “Студентська солідарність”; літературна спілка “Філософія протесту”; об’єднання дизайнерів “Візуальний опір”; соціальна організація “Центр молодіжного руху”; музичний гурт “PostReal”; інтернет-радіо “Рубікон” та ін.⁶

“Найновіший, найперспективніший проєкт”, на думку членів Автономного опору, – це “Соціальний центр”, що поєднує різноманітні напрями діяльності та переслідує мету “розвитку самоорганізації”. Саме в “Соціальному центрі” проходять тренування молоді з міксфайту, проводять збори, конференції, літературні читання, концерти, тематичні вечірки та інші заходи. “«Соціальний центр» має для нас велике ідейно-політичне значення, – наголошують автономісти. – Оскільки ми виступаємо проти авторитарної і капіталістичної системи, побудованої на ієрархії та примусі, то розуміємо, що подолати її можна, тільки вказавши народу практичну альтернативу, створену на інших засадах, тобто знизу вгору – шляхом самоорганізації, протиставленої інститутам буржуазного «громадянського суспільства». Так ми поступово руйнуємо міфи можновладців про те, що народ не здатний обійтися без владної вертикалі, коли над ним стоїть наглядчик із батоном і примушує на себе працювати...”⁷.

Автономний опір відстоює ідеологію революційного соціал-націоналізму. Ідейно-політичні засади, в напрямку яких мали б еволюціонувати націоналісти всіх країн та на яких мав би ґрунтуватися визвольний потенціал нації, автономні націоналісти зводять до трьох положень: 1) антиімперіалізм; 2) антикапіталізм; 3) антиавторитаризм⁸. “Ідея нації – це ідея суверенності народу, що може здійснитись

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Три засади революційного націоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2012/04/26/try-zasady-revoljutsijnoho-natsionalizmu/>

тільки в соціально справедливому, безкласовому суспільстві”, – зауважують прихильники громадської ініціативи⁹.

Детальний аналіз програмних положень Автономного опору дає змогу констатувати, що організація виступає проти:

– капіталізму: системи визиску праці капіталом, спертої на ринок і приватну власність, на засоби виробництва, що є формою експлуатації людини людиною і причиною існування нерівності стосовно прав, влади і споживання;

– авторитаризму: буржуазної держави, заснованої на владі людини над людиною, що є засобом класового панування капіталістів;

– імперіалізму і шовінізму: ненависті, визиску й гноблення одних народів та країн іншими;

– глобалізації: світової уніфікації людства, знеособлення людей і народів, стирання етнічних культур та ідентичностей;

– масової культури: утилітарних цінностей споживацтва й егоїзму як таких, що ведуть до виродження людини і нищення природи¹⁰.

Виникає запитання: у чому ж полягають ідеологічні розбіжності між націоналістами (Тризуб ім. Степана Бандери, УНА-УНСО, “Білий молот”, “Патріот України” та ін.) та автономними націоналістами? Відповідь очевидна – автономісти виступають за суспільну власність на засоби виробництва, безпосередню владу народу, відстоюють ідеї міжнаціональної солідарності та рівності, інші ж громадські націоналістичні формування дотримуються протилежних або майже протилежних поглядів¹¹. Автономний опір значно “відійшов” у своїх поглядах на засади державного будівництва також і від “Свободи”. “Ми зацікавлені в поваленні будь-якої влади над народом. “Свобода” ж зацікавлена у встановленні своєї влади, – констатували члени організації. – Наші цілі протилежні. Причому від “Свободи”, яка ще не прийшла до влади на рівні країни, ми вже зазнали більше утисків і репресій, ніж від діючої влади. І хочемо попередити про це весь народ, який, замість одного паразита, може посадити собі на шию іншого – можливо, ще гіршого”¹².

Зауважимо, що непрості відносини Автономного опору зі “Свободою” викликали шквал критики у прихильників останньої. “Багато читачів наших інтернет-ресурсів звинувачували нас у тому, що ми зосередили свою антипартійну критику на “Свободі”, – зауважують автономісти. – Ми відповідаємо – ні, ми критично ставимось та реагуємо на всі несправедливості та свавілля, котрі проявляють можновладці, політики чи інші представники державного бюрократичного апарату в сторону трудового народу. Цього року співпадіння обставин змусило нас звертати більше уваги на “Свободу”. Ця партія вже декілька років має майже повну владу в західному регіоні, і, розуміючи, що до наступних місцевих виборів залишилось

⁹ Бути націоналістом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2011/07/04/buty-nationalistom/>

¹⁰ Що таке Автономний опір? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2012/05/11/scho-take-avtonomnyj-opir/>

¹¹ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varianty.lviv.ua/16493-avtonomnyi-opir-borotys-treba-ne-proty-odnykh-paniv-za-inshykh-paniv-a-proty-tsiloho-panivnoho-klasu>

¹² Там само.

два роки і невідомо, який буде їхній результат, вони намагаються повністю вдовольнитись та насолодитись владою, котра вже стала символом свавілля”¹³.

Відмінності Автономного опору від інших націоналістичних організацій помітні також і у ставленні до неукраїнців, зокрема представників африканського та азійського континенту. Відкинувши ксенофобію, расистські гасла, автономісти переконують у тому, що “трудівники іноземного походження, що живуть в Україні та спільно зі своїми українськими товаришами виступають проти сваволі властей та капіталістів, є нашими братами та союзниками, адже капіталізм може бути переможений лише об’єднаним фронтом робочих людей, де б вони не проживали і до яких національностей вони б не належали”¹⁴.

У такому випадку, оскільки “капітал є міжнародним, то й боротьба проти нього, боротьба за національне і соціальне визволення, має набути міжнародних, інтернаціональних масштабів та рис”¹⁵. Тож представники “паразитичних прошарків” та “класів-визискувачів”, що не тільки експлуатують українських працівників як наймитів, а й пригноблюють їх як представників української національності, стають ворогами автономістів не тільки із соціальної, але й з національної точки зору¹⁶.

Отже, згідно з розумінням Автономного опору, “націоналіст” – це не лише той, хто любить рідну мову і народні традиції, а той, “хто думає про соціальну свободу для свого улюбленого народу”. Це той, хто вірить в історичну цінність та плекає революційну свідомість своєї національності. Націоналісти – це лише авангард народу, найчесніший його представник, а “не нова влада, яка засяде на Банковій замість нинішньої”¹⁷. Для “націоналістів” характерний шовінізм, ксенофобія, відзначають автономісти, але ця ідея тільки “допомагає посварити трудящих різних національностей між собою, щоб вони воювали одне проти одного, а не проти своїх гнобителів, яким тоді не буде загрозувати антикапіталістична революція”¹⁸.

Автономний опір закликає “скинути баласт, який обтяжує йти далі”. Цей баласт – псевдонаціоналісти, “котрі, як гадина, затесалися в лави націоналістичного руху і розповідають нормальним людям, як далі жити”¹⁹. Автономісти переконують у тому, що “їм немає місця у вільній Україні, тому що їхні гнилі увялення – пережиток, надбання сучасних політичних трупів та напівтрупів”²⁰. Зрештою, їм залишається або ж переосмислити дійсність і йти вперед, або ж “залишитись на смітинку історії з нашими ворогами – антиукраїнською владою елітних виродків, яку чекає неминуче знищення”²¹.

¹³ *Aliam vita, alio mores*: Автономний опір у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2014/01/11/aliam-vita-alio-mores-avtonomniy-opir-v-2013-rotsi/>

¹⁴ Інтернаціональна солідарність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2013/06/25/internatsionalna-solidarnist/>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ *Михайловський С.* Націоналізм і народовладдя [Електронний ресурс] / С. Михайловський. – Режим доступу: <http://opir.info/2012/09/28/natsionalizm-i-narodovladdya/>

¹⁸ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

¹⁹ Бути націоналістом [Електронний ресурс]...

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

Вищесказане породжує інше запитання: чи не перегукується ідеологія Автономного опору з ідеями анархістів? “Все залежить від того, що розуміти під “анархізмом”, – зауважують представники організації. – Якщо прикладом розглядати анархізм Нестора Махна або громадівський соціалізм Івана Франка, то ми не лише схожі, але в цілому сходимось з ними. Наші відмінності від них невеликі і непринципові, пов’язані більше із різними умовами, в яких ми живемо і діємо”²².

Автономний опір пропонує громадськості вільний і незалежний від наявних партій і організацій рух, який не зможе контролювати система, який неможливо заборонити і в якому немає міжорганізаційних чвар. “Замість осередків конкуруючих організацій ми створюємо автономні товариства, об’єднані ідеєю, належністю до спільного руху, принципами громадської активності, взаємозв’язку і співпраці, – констатують автономісти. – Автономний опір збирає до себе всі активні, пасіонарні елементи суспільства, щоб об’єднати їх під ідеєю нації. Наш рух знаходиться понад субкультурами, перебуває поза штучними рамками і догмами”²³.

Проаналізувавши програмні засади Автономного опору, зазначимо, що громадська ініціатива в Україні, на протигагу імперіалізму, капіталізму та авторитаризму, пропагує:

– революційний соціалізм: безкласове суспільство, засноване на суспільній власності на засоби виробництва, що створить рівність людей щодо прав, влади і розподілу продукції;

– пряме народовладдя: колективну владу українських трудових мас без посередництва “політичної еліти”, із підпорядкуванням всякого необхідного представництва наказу виборців;

– визвольний націоналізм: рівне право народів на свободу і незалежність, рівномірний розподіл світового додаткового продукту і ресурсів, міжнародну солідарність у визвольній боротьбі;

– антиглобалізацію: збереження і розвиток різноманітності людства, його етнічних ідентичностей, культур і самобутності всіх народів та людей;

– народну культуру: цінності взаємодопомоги і героїзму, здорового способу життя і колективізму, що допомагають розвитку людини і збереженню навколишнього середовища²⁴.

Помітно, що у своїх державотворчих поглядах Автономний опір все ж таки зблизився з анархістським рухом та віддалився від інших націоналістичних організацій. Представники автономістів в Україні виступають за формування республіканського устрою, побудованого “знизу вгору” на засадах прямого народовладдя і суспільної власності на засоби виробництва. У такій державі усі важливі рішення мали б ухвалюватися не у стінах Верховної Ради, місцевих органах влади, а в “колективах громадян за місцем їх проживання і праці”²⁵. Водночас рішення

²² Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

²³ Що таке Автономний опір? [Електронний ресурс]...

²⁴ Там само.

²⁵ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

колективів із загальнонародних питань повинні були б доносити й узгоджувати виборні делегати, підконтрольні і підзвітні виборцям²⁶.

Також автономісти наполягають на тому, щоби виборними стали всі посади в органах влади (від управлінських до судових)²⁷. “Ми, автономні націоналісти, вважаємо брехунами тих, хто називає себе націоналістом і одночасно виступає проти прямого народовладдя, – зазначають члени Автономного опору. – Адже лише пряме народовладдя, лише стихійне волевиявлення народних мас може розпочати і завершити революцію, здійснити повну зміну суспільних відносин. Так було в Україні в різні часи: від родового віче та гайдамаччини – до холодноярської республіки та гуляйпольського самоуправління²⁸.

Як досягти народовладдя? В арсеналі засобів автономістів один метод – революція як корінний переворот суспільних відносин²⁹. Проте, як не парадоксально, представники Автономного опору не брали активної участі в організації Євромайдану. Також автономісти не брали участі у поваленні пам’ятників Леніну, оскільки вважали ці дії такими самими безглуздими, як, приміром, вимоги відставки уряду, щоб замінити його на інший уряд. “Це створює для народу ілюзію боротьби, покращень і заважає замислитись над коренем їхніх проблем, – зауважують автономісти. – Для нас було б лицемірством валити пам’ятник Леніна разом з особами, які мають набагато більш реакційні погляди, ніж у Леніна, шанують набагато більш жажливих антинародних диктаторів, ніж Ленін (наприклад, Гітлера і Муссоліні), і які навіть самого Леніна критикують з контрреволюційних позицій, критикують за те, що він – “занадто лівий”, в той час як ми критикуємо Леніна за те, що він – “занадто правий”³⁰.

Одним із головних зовнішньополітичних гасел Революції гідності стала ідея євроінтеграції. Будучи послідовним, Автономний опір розкритикував подібні ініціативи, вважаючи, що “Україна не отримає незалежності, допоки існує імперіалізм”³¹. На думку членів організації, “здобути незалежність можна не входженням до західних чи східних блоків, а знищенням цих блоків, як і самої системи поділу країн на центри і периферії, метрополії і колонії, багатих і бідних, визискувачів і визискуваних”³². Власне з цих причин громадська ініціатива не підтримала євроінтеграційних гасел.

Більше того, члени товариства акцентували, що “неправильно” називати Євромайдан революцією. “Неправильно голосливо кричати “Революція!”, приходячи раз в день на Майдан і називаючи всіх людей, які прагнуть змін, провокаторами..., неправильно називати революцією спробу пробити опозиції дорогу до влади, – зауважують автономісти. – Революція – це докорінна, глибока, радикальна і якісна зміна суспільно-економічного і політичного ладу. Революція – це

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Михайловський С. Націоналізм і народовладдя [Електронний ресурс]...

²⁹ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² Там само.

повна зміна системи: системи суспільних відносин, системи управління країною, системи цінностей”³³.

Економічна платформа Автономного опору близька до комуністичної ідеології. Її вихідна теза – “боротись треба не проти одних панів за інших панів, як це відбувається зараз, а проти цілого панівного класу, який живе з нашої праці і зневажає нас”³⁴. Принагідно зауважимо, що одна з основоположних ідей визріла не одразу, а в процесі становлення організації, що визнають учасники громадської ініціативи. “За кілька років відбувся перехід від проповіді національної ненависті до міжнародної солідарності, від прагнення зберегти приватну власність до цілковитого її знищення, від ідеї сильної держави до повного самоврядування, від цінностей консервативних до прогресивних”, – відзначають автономісти³⁵.

Автономний опір визнає бізнес явищем антинаціональним та антинародним. “Ніколи “національно свідомі” капіталісти і бюрократи не стануть братами трудящим українцям, – констатують члени організації. – Ринкова економіка може існувати лише в глобалізованому капіталістичному світі, в якому і надалі буде здійснюватись глобальна міграція, якою так занепокоєні всі націоналісти. “Білим панам”, про яких так мріють буржуазні націоналісти, і надалі буде не вигідно сплачувати українцям велику зарплатню, тому вони будуть завозити іммігрантів – дешево робочу силу, в той час як українці будуть продовжувати виїжджати за кордон”³⁶.

Загалом, “соціалізм” Автономного опору є альтернативою як приватно-господарському, так і державному капіталізму³⁷. Згідно з вченням автономістів, “організований трудовий народ може сам керувати та планувати виробництво, розподіляючи продукти своєї праці між споживачами, замість того, щоб вони осідали в кишенях директорів і бізнесменів” (іншими словами – всі суспільні багатства повинні належати “трудящим людям”, а не капіталістам)³⁸.

Стає зрозуміло, що автономісти відкидають “буржуазну рівність як хибну і нездатну втілити ідею нації у життя”³⁹. “Ми розуміємо, що рівність прав і обов’язків для всіх громадян може бути реалізована лише в безкласовому суспільстві, лише після знищення класів, що роблять можливим привласнення однією групою людей праці іншої групи людей, – зауважують члени Автономного опору. – Коли всі засоби виробництва, тобто всі предмети і засоби праці, вживані для виробництва матеріальних благ, як, приміром, земля і заводи, перейдуть до суспільної власності, тобто буде встановлено рівність всіх громадян по відношенню до власності на засоби виробництва, буде знищено експлуатацію людини людиною у вигляді найманої праці

³³ Владу – мільйонам, а не мільйонерам! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2013/12/07/vladu-milyonam-a-ne-milyoneram/>

³⁴ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

³⁵ Герасименко Є. Наша еволюція і наша традиція [Електронний ресурс] / Є. Герасименко. – Режим доступу: <http://opir.info/2013/10/14/nasha-evolyutsiya-i-nasha-traditsiya/>

³⁶ Vooghees. “Ринковий націоналізм”. А за скільки купите? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opir.info/2012/05/12/rynkovyj-natsionalizm-a-za-skilky-kupyte/>

³⁷ Попереду комунізму [Електронний ресурс]...

³⁸ Автономний Опір: “Боротись потрібно не проти одних панів за інших панів, а проти цілого панівного класу!” [Електронний ресурс]...

³⁹ Підземельний О. Що таке рівність? [Електронний ресурс] / О. Підземельний. – Режим доступу: <http://opir.info/2011/06/27/scho-take-rivnist/>

і нетрудових прибутків, а відтак зникне і поділ суспільства на антагоністичні класи, зникне класова держава і встановиться пряме народовладдя – лише тоді будуть створені умови для справжньої правової рівності, справжнього народного суверенітету”⁴⁰.

Так, члени організації дійшли висновку, що “соціальні ідеали рівності, суспільної власності, безкласовості, народовладдя, які колись користувалися популярністю у певного роду буржуазних революціонерів-шарлатанів для досягнення своїх підступних цілей, стали небезпечними для класів, що безкінечно борються за владу, і більше не можуть бути використаними як демагогічний прийом, тому що раніше їх справді не можливо було реалізувати, на відміну від сьогодення. Виходячи з цього, лакеї системи змінили вектор тактичних дій і почали завзято працювати над ангажуванням людства та створенням стереотипів про утопічність ідей, якими ще донедавна вони оперували, тим самим дискредитуючи їх”⁴¹.

Автономний опір переконає у тому, що єдино правильним і можливим вирішенням соціальних проблем може бути, я уже зазначалось, тільки соціальна революція⁴². “Антикапіталістична революція знищить приватну власність, тобто усуне експлуатацію людини людиною, ліквідує ринкову економіку, запровадить суспільну власність на засоби виробництва і подолає протилежності у поділі праці”, – наголошують представники громадської ініціативи⁴³. Тоді “не тільки продукти виробництва, але і його планування та керівництво будуть належати працюючим масам...”⁴⁴. Цій основоположній меті підпорядкована діяльність організації⁴⁵.

Отже, упродовж останніх років в Україні набула поширення нова молодіжна ідеологічна націоналістична течія – автономістів, репрезентантом якої в нашій державі є Автономний опір. Члени організації сповідують ідеологію революційного соціал-націоналізму, що поєднує ідеї визвольного націоналізму й революційного соціалізму. Відмежувавшись від інших націоналістичних організацій, Автономний опір відстоює гасла соціальної/антикапіталістичної революції, виступає проти соціальної нерівності та засилля іноземного капіталу, наголошує на неприпустимості входження Української держави до міждержавних об’єднань на кшталт Європейського Союзу.

Oleh Muravskiy. Autonomous nationalists in Ukraine: ideology and state-building programme

The article analyzes official documents and activities of a non-governmental organization *Avtonomnyi opir* (Autonomous resistance), which represents a new current among nationalist organizations in Ukraine. It characterizes age and social composition of the organization, and specific characteristics of its ideological platform; it also defines its relations with other nationalistic organizations and initiatives.

Key words: Avtonomnyi opir, nationalism, ideology, social revolution, the rule of the people.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ *Товариш Зен*. Міфи про утопізм і реальність [Електронний ресурс] / Товариш Зен. – Режим доступу: <http://opir.info/2013/01/11/mify-pro-utopizm-ta-realnist/>

⁴² Інтерв’ю польському журналу [Електронний ресурс]...

⁴³ Попереду комунізму [Електронний ресурс]...

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Інтерв’ю польському журналу [Електронний ресурс]...